

Maria Zabłocka

Nowożytne próby rekonstrukcji ustawy XII Tablic

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 37/3-4, 59-67

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA ZABŁOCKA

NOWOŻYTNE PRÓBY REKONSTRUKCJI USTAWY XII TABLIC

„... animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus hominem, praeclara quadam conditione generatum esse a supremo deo. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, cum cetera sint omnia expertia”¹.

„... divino auctum sit animorum munere, cumque alia quibus cohaerent homines e mortali genere sumpserint, quae fragilia essent et caduca, animum esse ingeneratum a deo”².

„...is agnoscat deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur”³.

„... nec tollit [lex] castimoniam corporis, sed hoc oportet intellegi, cum multum animus corpori praestet observeturque, ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id servandum magis: nam illud vel aspersione aquae vel dierum numero tollitur; animi labes nec diuturnitate evanescere nec amnibus ullis elui potest”⁴.

„... przeczorne, zmyślne, wszechstronnie uzdolnione, bystre, mające dobrą pamięć, hojnie obdarzone rozumem i mądrością stworzenie, które nazywamy człowiekiem, zostało przez Boga Najwyższego postawione przy powołaniu do życia w nader korzystnym położeniu. Albowiem tylko ono jedno spośród tylu rodzajów i odmian istot ożywionych otrzymało w udziale rozum i zdolność myślenia, których pozbawione są wszystkie stworzenia pozostałe”.

Człowiek „...otrzymał boski dar duszy. I podczas gdy inne pierwiastki, z których składa się istota ludzka, należą do rzeczy przemijających i wskutek tego są słabe i nietrwałe, to dusza jest pochodzenia boskiego”.

„...Boga poznaje ten, kto jak gdyby przypomni i uświadomi sobie swoje pochodzenie”.

„Nie odrzuca ono [prawo] czystości ciała; lecz ponieważ dusza jest wyższa i bardziej czcigodna od ciała, należy zdawać sobie sprawę, iż jeśli dbamy o czystość ciała, to znacznie więcej dbać winniśmy o czystość naszych dusz. Albowiem z ciała można zmyć brud wodą; usuwa go również sam wpływ

¹ Cic., *de leg.* 1.22.

² Cic., *de leg.* 1.24.

³ Cic., *de leg.* 1.25.

⁴ Cic., *de leg.* 2.24.

czasu. Natomiast skazy ducha ani żąb czasu zniszczyć nie zdoła, ani całe rzeki wody zmyć nie potrafią”⁵.

Powyższe stwierdzenia, przepojone wiarą, iż wszystko co najlepsze w człowieku pochodzi od Boga, który stworzył nie tylko ciało ludzkie ale i duszę, mogłyby śmiało pochodzić ze średniowiecznych czy wczesnonowożytnych traktatów religijnych. Są jednak myślami jednego z największych pisarzy-filozofów starożytności – Marka Tulliusa Cicerona. Duch jego dzieł był tak bliski owym czasom, iż nie powinno dziwić, że właśnie te utwory były znane, rozpowszechniane i cenione w średniowieczu i u progu epoki nowożytnej. W tym też okresie dzieła wielkiego Arpinaty były źródłem wiedzy o zamierzchłych czasach. I to nie tylko wiedzy z zakresu filozofii czy retoryki, ale także prawa. W początkach szesnastego wieku, kiedy to *Institucje* Gaiusa czekały na swego „odkrywcę”, a wiedza o prawie rzymskim oparta była głównie na Kodyfikacji justyniańskiej opracowanej przez glosatorów i komentatorów, zaczęto szukać wcześniejszych źródeł prawa rzymskiego.

Zainteresowanie zaczęło budzić najstarsze spisane źródło prawa rzymskiego jakim była ustawa XII tablic. Ale poznanie tego źródła napotkało na trudności, gdyż o dziele Decemwirów wiedziano tylko ze wzmianek historyków i prawników. Sama bowiem ustawa XII tablic spisana na drewnianych tablicach nie dotrwała nie tylko do czasów nowożytnych, ale nawet do okresu Cicerona czy prawników klasycznych, gdyż została zniszczona (spłonęła?) w 387 roku p.n.e. w czasie najazdu Gallów⁶. Ze względu jednak na szacunek, jakim zawsze cieszyła się (będąc – jak mówi Livius⁷ – *fons omnis publici privatique iuris*), już od najdawniejszych czasów nie brak było jej komentatorów, by wspomnieć tylko najslawniejszych jak Sextus Aelius Catus⁸, Servius Sulpicius Rufus⁹, Antistius Labeo¹⁰, Gaius¹¹, a także

⁵ Przekład W. Kornatowski, *O prawach w: Marcus Tullius Cicero, Pisma filozoficzne*, II, Warszawa 1960.

⁶ Por. Liv. 5.43.1 ... *cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse...*

⁷ Por. Liv. 3.34.6 a także 3.34.7... *velut corpus omnis Romani iuris*.

⁸ Por. Cic., *de leg.* 2.59; (Por. też F. P. Bremer, *Iurisprudentia antehadriana*, Leipzig 1958, I, s. 15).

⁹ Por. Festus, s.v. *Pedem struit*, L. 232; s.v. *Sarcito*, L. 430; s.v. *Vindiciae*, L. 516; D. 50.16.237. (Por. też F. P. Bremer, op. cit., I s. 228 i n).

¹⁰ Por. Gell. 1.12.18; 6.15.1; 20.1.13. (Por. też F. P. Bremer, op. cit., II 1 s. 81).

¹¹ Komentarz tego jurysty stanowi niezastąpiony materiał przy rekonstrukcji ustawy. Por. ostatnio M. Lauria, *Ius Romanum*, I 1, Napoli 1963 s. 33 i n; S. Morgese, *Appunti su Gaio „Ad legem duodecim tabularum”*, w: Il modello di Gaio nella formazione del giurista (Atti del Convegno Torinese in onore del S. Romano, Milano 1981) s. 109 i n.; O. Diliberto, *Considerazioni intorno al commento di Gaio alle XII Tavole*, Index 18, 1990 s. 403 i n.; F. d'Ipollito, *Gaio e le XII Tavole*, Index 20, 1992 s. 279 i n.

gramatyk Aelius Stilo Praeconinus¹². Niestety również prace tych komentatorów (z wyjątkiem 20 fragmentów pochodzących od Gaiusa z jego *ad legem duodecim tabularum*, które przetrwały dzięki umieszczeniu ich w *Digestach*¹³) nie dochowały się.

Dlatego też już od początku XVI wieku zaczęto zestawiać różne cytaty i fragmenty prac rzymskich prawników, historyków, gramatyków czy filozofów, głównie Cicerona, by poznać, jak wyglądał ten okryty legendą pomnik prawa rzymskiego. Pracę tę podjęli przedstawiciele humanizmu prawniczego, zainteresowani (w przeciwieństwie do swych poprzedników) nie tylko pisaniem komentarzy i krytycznymi wydaniem Corpus Justyniana, lecz także poszukiwaniem starszych źródeł, rzucających nowe światło na historię prawa rzymskiego¹⁴.

Pierwszy ustawą XII tablic zainteresował się Aymarus Rivallius (Aymar du Rivail) jeden z wczesnych przedstawicieli humanizmu prawniczego we Francji (urodzony około 1490, zmarł w 1560). Zajmował on wysokie godności w parlamencie w Grenoble, ale przeszedł do historii nie dzięki swej działalności politycznej, a dzięki pracy naukowej¹⁵. Znany jest bowiem głównie jako autor *Civilis historiae Iuris sive in XII Tab. Leges commentatorum libri quinque, Historiae Iuris Pont. liber singularis* wyd. I, Valentiae

¹² Por. Festus, s.v. *Sonticum morbum*, L. 372. (Por. też M. Schanz – C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, I⁴, München 1959 s. 232; Z. Augustyn, s.v. *Stilo Praeconinus*, w: *Słownik pisarzy antycznych* pod red. A. Świderkówny, Warszawa 1982 s. 435).

¹³ Są to D. 1.2.1; 2.4.18; 2.4.20; 2.4.22; 2.11.6; 2.14.48; 10.1.13; 22.1.19; 44.6.3; 47.7.2; 47.7.4; 47.9.9; 47.22.4; 48.5.44; 50.16.233; 50.16.234; 50.16.235; 50.16.236; 50.16.237; 50.16.238.

¹⁴ Na temat humanizmu prawniczego por. P. F. Girard, *Les préliminaires de la Renaissance du droit romain*, RHD ser. 4° I, 1922 s. 5 i n.; G. Kisch, *Humanismus und Jurisprudenz*, Basel 1955; D. Maffei, *Gli inizi dell'umanesimo giuridico*, Milano 1956; R. Orestano, *Introduzione allo studio storico del diritto romano*², Torino 1961 s. 50 i n.; H. E. Troje, *Die europäische Rechtsliteratur unter dem Einfluß des Humanismus*, Jus commune 3, 1970 s. 33 i n.; tenże, *Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluß des Humanismus*, w: *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Privatrechtsgeschichte*, wyd. H. Coing, II, München 1977 s. 615 i n.

¹⁵ Na temat życia i dzieła Aymara Rivalliusa por. H. E. Dirksen, *Übersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölf-Tafel-Fragmente*, Leipzig 1824 s. 29 i n.; F. C. von Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*², VI, Heilderberg 1850 (Nachdruck, Darmstadt 1956) s. 449 i n.; E. Möller, *Aymar du Rivail. Der erste Rechtshistoriker*, Berlin 1907; D. Maffei, *Inizi*, op. cit., s. 138 i n.; NNDI XVI, Torino 1969 s.v. *Rivail Aymar (du)* s. 223.

1515¹⁶. Dzieło to uważane jest za pierwszą pracę poświęconą historii prawa¹⁷ a Rivallius – za pierwszego rekonstruktora ustawy XII tablic¹⁸.

W *Civilis historiae iuris* (po krótkim przedstawieniu pojęcia *Iusticia* i historii Rzymu w czasach królewskich – księga I) Rivallius podejmuje próbę ukazania treści dzieła Decemwirów zestawiając (w księdze II) 50 fragmentów¹⁹, które jego zdaniem pochodzą z ustawy. Zestawienie to, zajmujące prawie 2/3 pracy, jest dowolne, a kolejność fragmentów czysto przypadkowa. Pierwsze z nich mówią o zwyczajach pogrzebowych, do których autor powraca też w dalszych fragmentach. Niektóre dotyczą kilku odrębnych zagadnień, np. fragm. 40 mówi o nasciturusie, a jednocześnie zawiera przepisy dotyczące procesu, a także pogrzebu; fragm. 46 mówi o zakazie zasiedzenia rzeczy skradzionej, a także o dziedziczeniu po wyzwoleniu oraz o zakazie małżeństw między patrycjuszami i plebejuszami. Każdy z fragmentów opatrzony jest krótszym lub dłuższym komentarzem z rzadka z powołaniem autora, od którego został zaczerpnięty. Zestawienie, oprócz fragmentów pochodzących rzeczywiście z ustawy XII tablic, zawiera przeważającą ilość fragmentów, które późniejsi badacze odrzucili jako nieprawdziwe²⁰. Mimo tych wszystkich braków dzieło Rivalliusa było pierwszą próbą zestawienia norm Decemwirów. Zestawienia a nie rekonstrukcji zakładającej pewien porządek zebranego materiału.

Prawie równocześnie ustawą XII tablic zainteresował się także przedstawiciel humanizmu włoskiego Neapolitańczyk Alexander ab Alexandro (Alessandro d'Alessandro). Ten ceniony adwokat, żyjący na przełomie XV i XVI wieku (urodzony prawdopodobnie w 1461, zmarł w 1523)²¹, z czasem zajął się pracą naukową pisząc *Genialium dierum libri sex*, wyd. I, Roma

¹⁶ Praca ta była wielokrotnie wydawana. W 1584 roku została zamieszczona w zbiorze *Tractatus universi iuris, duce et auspice Gregorio XIII Pontifice Maximo, Venetiis*, vol. I. Korzystałam z wydania Moguntiae 1533.

¹⁷ Por. E. Möller, op. cit., R. Orestano, op. cit., s. 141; NNDI XVI, s.v. *Rivali Aymar (du)*, s. 223.

¹⁸ Por. A. Berger, s.v. *Tabulae duodecim*, RE IV A 2, 1932 szp. 1927; L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, Wien 1953 s. 369. R. Orestano, op. cit., s. 141 nazywa pracę Rivalliusa pierwszymi próbami rekonstrukcji.

¹⁹ Po przedstawieniu ustawy XII tablic Rivallius wylicza kilkadziesiąt następnych *leges* i daje ich krótkie omówienie. W zestawieniu tych *leges* brak porządku chronologicznego, np. ustawy Cezara i Augusta wymienione są przed *lex Falcidia*, a ta przed *lex Aquilia*. Księga III to *Senatusconsulta*, IV *Decreta principum*, a V *Responsa prudentium*.

²⁰ Por. H. E. Dirksen, op. cit., s. 31; F. C. von Savigny, op. cit., VI s. 451. Podobnie R. Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I, München-Leipzig, 1880 s. 335.

²¹ Na temat jego życia i twórczości por. H. E. Dirksen, op. cit., s. 27 i n.; F. C. von Savigny, op. cit., VI s. 457 i n.; D. Maffei, *Alessandro d'Alessandro. Giureconsulto umanista (1461-1523)*, Milano 1956; F. P. Gabrieli, s.v. *Alessandri Alessandro*, NNDI I 1, Torino 1964 s. 476.

1522²². Praca ta, w znacznej części poświęcona historycznoprawnym badaniom porównawczym, przyrównana przez Savigny'ego do *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa²³, nazywana *Thesaurus omnium antiquitatum*²⁴, w cap. 10 lib.6 przedstawia dzieło Decemwirów²⁵. Alexander ab Alexandro powołuje słowa ustawy XII tablic i jednocześnie podaje odpowiednie rozwiązania prawne innych narodów, dokonując porównań głównie z prawem Solona. I on nie podaje autorów (oprócz Cicerona), od których czerpie swe wiadomości. Wydaje się jednak, że jego zestawienie fragmentów zawiera większość tych, które przetrwały próbę czasu i obecnie są umieszczane we współczesnych rekonstrukcjach²⁶.

Na nazwę dzieła Decemwirów pierwszy zwrócił uwagę dopiero Johann Oldendorp. Ten wielki humanista niemiecki zasłynął głównie dzięki swym pracom o prawie natury²⁷, które stanowiły początek nowego nurtu. Próbując odtworzyć dzieło Decemwirów w *Εισαγωγήν juris naturalis sive elementaria introductio juris naturae, gentium et civilis*, Coloniae 1539, zebrane fragmenty ułożył on w XII tytułach mających obrazować XII tablic²⁸. W każdym tytule (bądź caput, na które zostały podzielone tytuły I i II) na początku Oldendorp umieścił fragmenty mające się znajdować w danej tablicy, a następnie przedstawił komentarz (*interpretatio*) każdego z fragmentów, w którym wskazał skąd zaczerpnął tekst²⁹. Nawiązanie do ustawy XII tablic było jednak czysto formalne, gdyż wewnątrz tytułów fragmenty zostały ułożone według systematyki ciceroniańskich *de legibus*, czyli w tytule I Oldendorp zgrupował fragmenty dotyczące *ius sacrum*, tytuł II poświęcił prawu publicznemu, zaś tytuły III–XII prawu cywilnemu, omawiając w nich kolejno zagadnienia związane z prawem osobowym i rodzinnym (tyt.III), prawem spadkowym: dziedziczeniem beztestamentowym i testamentowym (tyt.IV, V, VI), procesem (tyt.VII, VIII), prawem rzeczowym i zobowiązaniami (tyt.IX, X, XI, XII). Podział ten nie zawsze jest konsekwentny, gdyż np.

²² Dzieło to doczekało się 33 wydań wykazanych przez D. Maffei, *Alessandro*, op. cit., s. 175 i n. W Polsce najbardziej popularne są wydania Coloniae 1539 i Francofurti 1591.

²³ Por. F. C. von Savigny, op. cit., VI s. 458.

²⁴ Por. R. Orestano, op. cit., s. 145.

²⁵ Cap. 10 ks. 6 publikuje D. Maffei, *Alessandro*, op. cit., s. 162 i n.

²⁶ Por. D. Maffei, *Alessandro*, op. cit., s. 161, który podkreśla niesłuszne powoływanie jedynie Aymara Rivalliusa jako pierwszego rekonstruktora ustawy XII tablic, a całkowicie pomijanie Alexandra ab Alexandro.

²⁷ Por. R. Stintzing, op. cit., I s. 325; E. Wolf, *Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte*, Tübingen 1939 s. 111 i n.; F. Weacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*², Göttingen 1967 s. 283 i n.; NNDI XI, Torino 1965 s.v. *Oldendorp Johann*, s. 806 i n.

²⁸ Korzystałam z wydania *Isagoge* w: *Opera Ioannis Oldendorpii iuriconsulti*, T. I, Basilae 1559, gdzie rekonstrukcja XII tablic znajduje się na s. 15-81.

²⁹ Źródłem wielu fragmentów dotyczących prawa cywilnego były Instytucje Justyniana.

w tytule IX zestawione są fragmenty dotyczące jednocześnie kupna sprzedaży i zasiedzenia, a w tytule XI obok głównego zagadnienia – *iniuria* znajdują się też postanowienia dotyczące zakazu małżeństw między patrycjuszami i plebejuszami jak również windeksa.

Humanści francuscy Balduinus (François Baudouin), Contius (Antoine Le Conte lub Leconte), Charondas (Louis Le Caron) oraz Prateius (Pardoux Du Prat) zestawiali fragmenty ze względu na zagadnienia, których dotyczyły, nie starając się zrekonstruować układu ustawy³⁰.

Do ułożenia fragmentów w kolejności zaproponowanej przez Oldendorpa powrócił Hotomanus (François Hotman). Autor wielkich traktatów politycznych jak *Franco-Galia*, przyjaciel Cujaciusa i jego następcą na katedrze w Bourges³¹ w swych badaniach romanistycznych podkreślając różnice między prawem rzymskim a prawem francuskim odwoływał się do historii i filologii. Odtwarzając dzieło Decemwirów starał się rozdzielić tekst ustawy XII tablic od komentarzy, jakimi go opatrywano³². Rekonstrukcję swą nazwał *De legibus XII tabularum tripartita commentatio* (Lugduni 1564), w czym nawiązał do tytułu pracy pierwszego antycznego rekonstruktora ustawy Sextusa Aeliusa Catusa Paetusa³³. Jednak to nawiązanie (chyba nieświadome) jest czysto formalne, gdyż sprowadza się tylko do podziału materiału na trzy części. Praca Sextusa Aeliusa zwała się *Tripartita* ponieważ zawierała tekst ustawy XII tablic (*ius civile*), interpretację poszczególnych przepisów (*interpretatio*) i wreszcie odpowiednio dopasowane skargi (*legis actiones*). Natomiast praca Hotomanusa została nazwana *Tripartita*, gdyż celem autora było wyodrębnienie *ius sacrum*, *ius publicum* i *ius privatum*.

Inspiratorem takiego zestawienia fragmentów ustawy XII tablic był i w tym wypadku Cicero. Jego nieprzemijający autorytet spowodował, że zarówno Oldendorp jak i Hotomanus zaczerpnęli z przedstawionej w *de legibus* wizji idealnego porządku prawnego nie tylko wiadomości o treści tej najstarszej rzymskiej kodyfikacji, ale uwagi Arpinaty wpłynęły także na układ rekonstrukcji. Sądzono bowiem, iż wywód Cicerona jest rzeczywistym komentarzem do ustawy XII tablic a nie tylko propozycją filozofa-prawnika.

³⁰ Na temat układu prac Balduinusa (Lib. II in *Leges Romuli et Leges XII Tabularum*, Lugduni 1550), Contiusa (Lib. I cap. 14 *Lectiones subsecivae iuris civilis*, Lugduni 1555), Charondasa (*Liber singularis ad Leges XII Tabularum*, Paris 1555?) oraz Prateiusa (*Iurisprudencia vetus sive Draconis et Solonis nec non Romuli Romanorum regis ac XII Tabularum leges collectae*, Lugduni 1559) por. H. E. Dirksen, op. cit., s. 39 n. 60 b.; s. 43 n. 68; s. 48 n. 75 d oraz s. 50 n. 78 a.

³¹ Por. F. P. Gabrieli, s.v. *Hotman François*, NNDI VIII, Torino 1965 s. 110.

³² Por. H. E. Dirksen, op. cit., s. 51 i n.

³³ Por. mój artykuł, *Pierwsza palingenezja ustawy XII tablic*, Prawo Kan. 36, 1993 nr 3-4 s. 149 i n.

Bliskie ówczesnej mentalności było też wysunięcie na plan pierwszy *ius sacrum*³⁴.

Na upowszechnienie znajomości przepisów ustawy XII tablic nie wpłynęły jednak prace sławnych humanistów (Rivalliusa, Alexandra, Oldendorpa, Balduina, Hotomanusa), gdyż te znane były zapewne wąskiemu gronu czytelników. Wydaje się, iż dużo większe znaczenie miało dołączenie rekonstrukcji ustawy XII tablic do tomu IV bardzo rozpowszechnionego w owych czasach wydania *Corpus Iuris Civilis*, Lugduni 1600.

Dodatek ten noszący tytuł *Fragmenta Veteris Iuris Romani: hoc est Legis XII. Tabularum, ex variis auctoribus collecta* składa się, zgodnie z ciceroniańskim podziałem, z trzech części: *De Iure Sacrorum, De Iure Publico, De Iure Privato*.

Mottem rekonstrukcji umieszczonej w *Corpus Iuris Civilis* jest dwuwiersz zaczerpnięty z edyllium³⁵ Ausoniusa zatytułowanego *Griphus ternarii numeri*.

Ausonius³⁶, poeta cieszący się u współczesnych wielkim szacunkiem, wychowawca cesarza Gracjana, pełnił również zaszczytne stanowiska *comes et quaestor sacri palati*, był prefektem Galii, a następnie (wraz z synem) prefektem Italii, Ilyrii i Afryki, w roku 379 n.e. został konsulem. Do grona jego przyjaciół należeli wybitni ludzie tej epoki, jak Symmachus i Paulinus – późniejszy biskup z Nola.

Motywy przewodnim utworu *Griphus* jest wyjaśnienie występowania i znaczenia liczba 3. Trzy były np. Faty, trzy Syreny, trzy wojny punickie, materia składa się z trzech elementów (Boga, świata i formy), trzy są rodzaje interdiktów, trzy rodzaje capitis deminutio, trzy cele medycyny (*servare*,

³⁴ Niewątpliwie Rzymianie rozróżniali *fas* (prawo boskie) od *ius* (prawa ludzkiego). Nie wydaje się jednak, by Decemwirowie spisując prawo jego centralną częścią uczynili *ius sacrum*. Wysunięcie *ius sacrum* na plan pierwszy nastąpiło prawdopodobnie dopiero w czasie, gdy jurysprudence rzymska pod wpływem hellenizmu zaczęła się przekształcać w naukę (por. na ten temat przebogata literatura cytowaną ostatnio przez M. D u c o s, *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris 1984) i znalazło swe odzwierciedlenie w dziełach filozoficzno-prawnych Cicerona. Tymczasem w średniowieczu i czasach nowożytnych patrzono na starożytność w sposób ahistoryczny, przypisywano nawet Grekom i Rzymianom wiarę w jednego Boga (por. W. W o ł o d k i e w i c z, *Greckie wpływy na powstanie ustawy XII tablic (na marginesie glosy Accursiusa do D. 1,2,2,4)*, Prawo Kan. 38, 1994 nr 3-4), mylono epoki i postacie (por. np. W. W o ł o d k i e w i c z, *Dialog Solona i Justyniana u Fénelona a dyskusja o prawie rzymskim w Polsce XVIII wieku*, CPH 40, 1988 z. 2 s. 249 i n.).

³⁵ *Edyllium* albo *eidyllium (on)* albo *idyllium (on)* to – jak podaje F. B o b r o w s k i, *Słownik łacińsko-polski*, I, Wilno 1903 s.h.v. – rodzaj krótkich wierszów, poematów, epigramatów, którym dał tytuł Ausonius.

³⁶ Na temat życia i twórczości Ausoniusa por. F. M a r x, s.v. *Ausonius* Nr 3 RE II, 1896 szp. 2562 i n.; M. S c h a n z – C. H o s i u s, op. cit., IV, 1², München 1959 s. 21 i n.; J. M a n t k e, s.v. *Ausonius*, *Słownik pisarzy antycznych*, s. 109 i n.; M. C y t o w s k a, – H. S z e l e s t, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*, Warszawa 1992 s. 505 i n.

cavere i mederi), potrójny jeden Bóg. Pomiędzy przykładami pochodzącymi – jak widać – z różnych dziedzin wiedzy, znajduje się następujące stwierdzenie dotyczące prawa:

„*ius triplex, tabulae quod ter sanxere quaternae:
sacrum, privatum et populi commune quod usquam est.*”

Te słowa, a przede wszystkim idea ciceroniańskiego podziału prawa spowodowały, iż fragmenty ustawy XII tablic zostały ułożone w *Corpus Iuris Civilis* w następujący sposób.

Tytuł I: *De Iure Sacrorum* zawiera 17 fragmentów, tytuł II: *De Iure Publico* – 14 fragmentów, tytuł III: *De Iure Privato* aż 47 fragmentów. Zestawione fragmenty opatrzone są subskrypcją wskazującą autora i dzieło, z którego zostały zaczerpnięte. Podstawą *De Iure Sacrorum* były *de legibus* Cicerona. W II i III tytule powołano także kilkadziesiąt razy dzieła Cicerona (*de leg.*, *de off.*, *de rep.* oraz *orat.*), kilkadziesiąt razy Digesta, Kodeks oraz Instytucje. Wielkie znaczenie dla odtworzenia tekstu ustawy XII tablic miał też Gellius powołany 20 razy, a także Festus i Ulpian (po 10 razy) oraz komentarz Cujaciusa (6 razy). Kilkakrotnie przytoczono teksty zaczerpnięte z Dionizjosa z Halikarnassu, Macrobiusa, Pliniusia i Serviusa. Dwukrotnie powołano się nawet na autorytet św. Augustyna (*de civ. Dei*); sporadycznie zacytowano teksty innych autorów.

W tytule I zostały umieszczone przepisy normujące postępowanie ludzi wobec bogów (Boga), nakazujące oddawanie im odpowiedniej czci, budowanie świątyń, przestrzeganie starych obyczajów. Ponadto w części tej umieszczono przepisy dotyczące zwyczajów pogrzebowych.

Tytuł II zawiera fragmenty ograniczające przywileje; ustanawiające kary dla przekupnego sędziego, dla fałszywych świadków, dla podburzających wrogów, zauroczających plony, a także niektóre przepisy dotyczące prowadzenia procesu.

Najbogatszy tytuł III grupuje fragmenty dotyczące różnych dziedzin prawa prywatnego: rodzinnego (np. określające nad kim *pater familias* ma władzę i kiedy ją traci, normujące nabycie *manus* nad żoną i dokonywanie rozwodu, wskazujące osoby sprawujące tutelę nad kobietami); spadkowego (np. zezwalające na rozporządzenie swym majątkiem na wypadek śmierci, określające dziedziców beztestamentowych); prawa rzeczowego (np. normujące czas zasiedzenia, określające stosunki sąsiedzkie); podkreślające brak *conubium* między patrycjuszami i plebejuszami; ustanawiające kary dla kobiet pijących wino i dokonujących *adulterium*, a także kary dla złodzieja nocnego; dotyczące procesu (mówiące o poręczeniu, *obvagulatio*, *in ius vocatio*, *manus iniectio*, *iusiurandum*).

Zestawione fragmenty obrazują treść ustawy XII tablic. Dalekie są jednak od systematycznego przedstawienia unormowanych przez Decemwirów zagadnień (np. przepisy dotyczące procesu zostały umieszczone zarówno w tytule II jak i III). Nie wszystkie fragmenty przetrwały próbę czasu

i znalazły uznanie u późniejszych rekonstruktorów. Jednak mimo tych braków i niedostatków rekonstrukcja ustawy XII tablic umieszczona w *Corpus Iuris Civilis* przybliżyła szerszym kręgom treść tego najstarszego rzymskiego źródła prawa i dała impuls do dalszych badań nad dziełem Decemwirów.

The Modern Efforts of Twelve Tables Reconstructions

Legal humanism brought special interests in the Roman law sources that are earlier than the Justinian's codification. It was focused on the Twelve Tables statute – the oldest legal source. Aymarus Rivallius and Alexander ab Alexandro combined its elements, but did not make an effort to reconstruct the composition. Johann Oldendorp only formally related to the statute. In the matter of fact, the order of his reconstruction was based on the Cicero's classification of branches of law into *ius sacrum*, *ius publicum* and *ius privatum*, that was presented in his *De legibus*. Earlier, the very same scheme was used in the reconstruction of Hotomanus and in that of *Corpus Iuris Civilis*, Lugduni 1600. The latter reconstruction made the Twelve Tables better known to the broad public and enhanced reaserches on the oldest legal source of Roman law.